

ANMELDELSER

Mikkel Bolt og Jacob Lund (red.): Fællesskabsfølelser – kunst, politik, filosofi.

Århus: Forlaget Klim 2009 (238 sider)

Indlæg af Mikkel Bolt, Henrik Kaare Nielsen, Carsten Juhl, Birgit Eriksson, Jørn Erslev Andersen, Marit Grøtta, Jesper Lohmann, Christian Rud Skovgaard, Erik Granly Jensen og Jacob Lund. Bogen indeholder desuden to oversatte tekster af henholdsvis Giorgio Agamben og Jean-Luc Nancy samt en introduktion begået af de to redaktører.

Man skal ikke mange linjer ind i indledningen til *Fællesskabsfølelser*, før man får en følelse af at trænge ind på jomfrueligt land. Her har tidshorisonten forskubbet sig sært i forhold til den hjemlige tidsregning. Mens sociologer normalt regner med større tidsrum, er udgangspunktet her den "krise", ideen om fællesskabet er løbet ind i "i løbet af de sidste 40-50 år". For en sociolog, der er vant til at høre, at allerede hans egen disciplin fødes ud af fællesskabets krise, er det selvfølgelig pirrende at se ind i en ny horisont. Måske man endda er gået glip af noget? Måske er der en krise, vi har overset. Det sker ellers sjældent! Men da man senere får at vide, at "Giorgio Agambens bog *La communita che viene* (Det kommende fællesskab) fra 1990 er en af de "mest dagsordensættende bøger for de sidste 10-15 års diskussion af fællesskabet" (s. 11), kan man ikke undgå at føle sig sært sat udenfor. Åbenbart er den essentielle diskussion af fællesskabet gået helt hen over hovedet på den disciplin – eller er det bare mig? – der bryster sig af at være videnskaben om fællesskaber überhaupt.

Jeg skal komme tilbage hertil senere. Det afgørende er i første omgang den ramme, forordet af de to redaktører opstiller. Her er banen kridtet op. Fællesskabsfølelser er en politisk bog. Staten (eller i hvert fald "det nationale") er fjenden – i en globaliseret tidsalder. Fællesskabet tænkes politisk – selv i de allermest æstetiserende eller æstetiske bidrag. Og Agamben og Nancy – to poststrukturalistiske eller sågar post-poststrukturalistiske filosoffer og deres "tænkning" af fællesskabsbegrebet – udgør bogens teoretiske akse.

Og alligevel. Bogen er bestemt ikke homogen. Det er bestemt ikke alle bidragsyderne, der lever op til den ramme redaktørerne opstiller. Faktisk kan bidragsyderne opdeles i to fællesskaber. Det første, det som de to redaktører er medlemmer af, er det mest integrerede. Her finder vi tilhængerne af Agamben og Nancy – de to redaktører samt Juhl, Grøtta og Lohmann – og selvfølgelig de to prominente filosoffer selv. På den anden side har vi dem, der er lidt udenfor. Vi har at gøre med en heterogen flok: To litterater, Granly Jensen og Erslev Andersen; en enkelt filosof, Christian Rud Skovgaard (halvvejs inde i varmen); og endelig – om end ansat fjernt fra de fagsociologiske gemakker (på institut for Æstetik og Kultur i Aarhus), så i det mindste sociologisk tænkende og skrivende – Kaare Nielsen og Eriksson.

Jeg har valgt at skitsere sidstnævnte bidrag først og at gemme det mere ortodokse fællesskab til bagefter. Til sidst vil jeg forsøge nogle mere generelle overvejelser.

Henrik Kaare Nielsen leverer et lødigt bidrag om "posttraditionelle fællesskaber". Her sættes de husguder, det snævre

fællesskab hylder, ind i en kritisk – habermasiansk – ramme. Hart og Negri, hedder de, "totaliserer" markedet i deres kritik, mens Agamben "totaliserer" staten i sin – ingen af dem har andre integrationssskabende principper at sætte i stedet for. Det har Habermas som bekendt: Den forståelsesorienterede rationalitet og det civile samfund. Og selvom Kaare Nielsen kritiserer Habermas for at mangle blik for den mangfoldighed af "partikulære og irrationelle dynamikker", som kendetegner moderne fællesskabsdannelse, så er der ingen tvivl om, hvor hans egne sympatier hører hjemme. Honneth trækkes ind fra højre til at "afkonsensualisere" Habermas, og pointen er jo egentlig fin: den kommunikative rationalitet bliver netop først aktiveret ved mødet med det forskellige. Kaare Nielsen ender i en plaidoyer for skabelsen af en politisk kultur, der på den ene side kan rumme det "frisatte individ" og den senmoderne pluralisme, men som samtidig bevarer et øje på det fælles og udvikler en sans for det globale. Det er ikke småting, sådan en kommunikativ rationalitet skal overkomme.

Birgit Eriksson skriver om forholdet mellem globalisering og individualisering. Udgangspunktet er den positive skildring af globaliseringen: Vi solidariserer os med mennesker, vi slet ikke kender, og i stigende omfang uden for den nationale ramme. Individualiseringen bidrager hertil, eftersom betoningen af det individuelle bevirker en voksende tolerance, ja ligefrem en celebrering af det afvigende og anderledes. Dette er imidlertid, betoner Eriksson, en ensidig forståelse af såvel individualisering som globalisering: Individualiseringen involverer en stadig tvang til selvudvikling og kreerer derfor sine egne tabere – dem som ikke besidder evnen til konstant "omstillingsparathed" – ligesom de nye individualiserede fællesskabsformer næppe giver anledning til en real åbning mod det anderledes (man skal blot tænke på den hjemlige asylpolitik), men, mener Eriksson, begrænser sig til en æstetiseret, distanceret og overfladisk konsum af kulturelle forskelle – hos en hyklerisk globaliseret elite.

En sociolog bliver næppe vanvittigt overrasket over de to bidrag. Bevarer, Erikssons opsats er en glimrende opsummering af de seneste års konfliktfelter i såvel globaliserings som individualiseringsdiskussionen, ligesom Kaare Nielsen formår at påvise de åbenlyse styrker ved det habermasianske perspektiv. Det havde imidlertid, synes jeg, været mere spændende, hvis Eriksson eller Nielsen kritisk havde adresseret det uhyre aktuelle "forestillede fællesskab", som den kristne religion synes at udgøre i den omsiggribende resakraliseringsproces efter 9/11 og Muhammedtegningerne – og som selv Habermas nu gør knæfald overfor.

En helt anden polemisk tone findes hos Jørn Erslev Andersen – en af dansk litteraturvidenskabs vel efterhånden grand old men. Udgangspunktet er et forsøg på at opstille en kontrast mellem den franske socialistiske utopist, debattør og sociolog avant la lettre Charles Fourier og den danske folketingspolitiker, debattør, pornomodel, mavedanser og kogebogsforfatter og kulturskribent Louise Frevert. Ideen er at kontrastere de former for selvdissektion, selvudlevering, men også mod og konsekvens, for slet ikke at tale om menneskekløgt og tolerance, man finder hos de store franske essayister (og hos Fourier?) med den mangel på samme, man finder hos bestemte nutidige, borgerlige danske politikere – ikke mindst når deres ytringer på kultur- og flygtningeområdet tages i betragtning. På den ene side er den franske tradition netop kendetegnet af en vilje til at skrive om "det hele" – og altså af en tro på, at man har noget begavet at sige om hvad som helst – der også er at finde hos Louise Frevert (og hos Brian Mikkelsen og Bertel Haarder). På den anden side står man i den franske tradition, og i modsætning til hos Frevert, netop ved det engang skrevne. Forskellen på udsyn, indsyn og moralsk habitus de to kulturer imellem er forstemmende. Selvfølgelig. Men er en sådan sammenligning overhovedet fair? Brian Mikkelsen mener næppe selv at måle sig med Voltaire.

Derpå bladrer jeg videre til Erik Granly Jensens tekst om den østrigske forfatter

og Nestbeschmutzer Thomas Bernhard. Granly viser, hvordan to modstridende impulser i Bernhards autobiografiske roman om vennen Paul Wittgenstein (filosoffen Ludwig Wittgensteins nevø), *Wittgensteins Neffe* fra 1982 omsættes i en dobbeltsidig "kunstnerisk strategi". For at forklare denne, opsporer Granly to forskellige former for imitation i centrale tekster fra den moderne kulturhistorie. Først viser han, hvorledes venskabet ofte konciperes som en imitativ relation af "lighed og symmetri" mellem de to venner, der i sidste ende truer med at destabilisere de to adskilte selv. Dernæst undersøger han en anden form for imitation – som "dublerer" venskabet "sande lighedsrelation" – nemlig ironien eller karikaturen. Den ironiske latterliggørelse står netop for "en fingeret lighed, hvis mål er alt andet end venskabelig forening" (s. 205). Hos Bernhard falder disse to imitationelle komplekser netop sammen i en paradoks og ironisk strategi. Både Paul og Bernhard er (ens) tvangsneurotiske og idiosynkratiske kulturkritikere – og begge fuldstændigt afhængige af anerkendelse fra den østrigske offentlighed de foragter og karikerer.

Til slut sætter Granly Jensen det fællesskab, der forenede de to store outsiders, i modsætning til de populærkulturelle vulgariserende kræfter. Her lurer, frygter jeg, en latent sociologisme: Er ironien virkelig blot motiveret af angsten for "det store antal" og slet ikke af sagen selv? Men måske tager jeg fejl.

Wie dem auch sei. Selvom hverken Granly eller Erslev Anderen kan siges at formidle et teoretisk blik på fællesskabet, tror jeg, at sociologer kan lære noget her. Noget metodisk. Den evne, som gode litteraturer har, til at aftvinge empirien – her de historiske tekster – nye kollektive erfaringer og psykologiske indsigter, er "sensitiverende". Læsningen af sådanne analyser skærper det mikroskopiske blik og evnen til at bedrive fænomenologiske beskrivelser. Mere af det i sociologien!

Med det følgende indlæg af Christian Rud Skovgaard bliver vi dirigeret tilbage i et mere teoretisk og mindre stof-

ligt register. Oversætteren af Heideggers hovedværk *Sein und Zeit* (1926) til dansk beskriver, hvorledes Heidegger i sit hovedværk forråder de sociale elementer på eksistentialismens alter. Selv opfatter jeg de indledende sider i Skovgaards indlæg som de teoretisk mest spændende i hele bogen. Her er vi tætte på, forekommer det mig, at nå frem til en helt anden forståelse af det sociale end de øvrige deltagere, nemlig til en forståelse af det sociale som en forudsætning for at stille værensspørgsmålet overhovedet: Dette "vi", i sætningen "vi er", kommer det ikke før "er"? Skovgaard når imidlertid ikke frem til dette spørgsmål, sandsynligvis – her gætter jeg! – fordi han føler sig tvunget af det poststrukturalistiske fællesskab til at levere en kritik af den "substantialisering" af fællesskabet, som Heidegger selv ender i. Heideggers "vi", ræsonnerer Skovgaard, er jo netop "os"; et bestemt fællesskab centreret omkring en bestemt forståelse af væren hidrørende fra den græske klassik. Denne kritik er selvfølgelig en berettiget kritik af Heidegger, men den udvisker samtidig muligheden af at tænke det sociale før det kognitive.

Jeg skal vende tilbage til denne helt afgørende anke mod bogen – og undskylder i øvrigt, at jeg har taget Skovgaards tekst som gidsel i mit eget projekt. Det skal nævnes, at Skovgaards egen tekst er "åben" i den mest positive forstand af ordet. Man havde ventet en langt mere ortodoks og "reddende" læsning af Heidegger af én af hans allermest fortrolige, og det tjener Skovgaard til ære, at han bevarer distancen. I modsætning til flere andre bidrags docerende og lidet diskuterede form fremprovokerer Skovgaards tekst refleksion hos læseren.

Hermed er vi nået frem til det snævre fællesskab. De følgende indlæg er alle inspireret af den franske filosof Jean-Luc Nancy eller den italienske filosof Giorgio Agamben og de to tænkeres gensidige meditationer over fællesskabsbegrebet i starten af 90'erne – eller de stammer fra de to tænkeres egne hænder. Ikke mindst Agamben nyder en vis bevågenhed i udkanten af de kritiske og teoretisk ori-

enterede celler i det sociologiske miljø i Danmark i disse år. Teoretisk har vi, for begge de to tænkeres vedkommende, at gøre med et forsøg på at overskride den poststrukturalistiske tænkeramme uden at forlade den helt med radikal repræsentationskritik, og dog, samtidig, selvfølgelig, med ønsket om alligevel at få sagt et eller andet. Hertil kræves vold på sproget og hyperdialektisk tankegymnastik. Det er klar at flere af indlæggende er præget af en stærk indforståethed. Nemt skal det ikke være.

Mikkel Bolt skriver om den franske filosof, sociolog og forfatter Georges Batailles ønske om at forene kunst og liv (og politik og religion) i et nyt rituelt fællesskab. Tredivernes totalitære, voldsfikserede og gennempolitiserede atmosfære slår en i møde som et pust fra teksten. Her tales rask væk om "massen" (i ental) og "dens verden" (s.17) eller om et fællesskab, hvor alle ikke blot er "lige", men også "ens" – alt imens alle former for identitetsfilosofisk "vold" kritiseres. Her blandes en radikal kritik af identitetsfilosofien – som vel egentlig "hæmmende" for "livskraften"? – med egentlighedsjargon og livsfilosofiske paroler. Afgørende er Batailles ide om det "hovedløse ritual" som en form for blind social praksis uden diskursivt indhold. Bolt når dog ingenlunde frem til en sociologisk interessant analyse af de former for socialitet, man kunne finde i ritualen, ej heller får man noget som helst at vide om de ritualer, der faktisk fandt sted. Snarere er Bolt optaget af at konstruere Batailles udsvalser i overensstemmelse med det poststrukturalistiske billedforbud. Den rituelle socialitet tænkes rent negativt; som et "fravær" af identitet og entydig mening; et "fravær af projekt".

Carsten Juhl står for det uden tvivl mest idiosynkratiske indlæg, skrevet i en ekspressiv og subjektiv prosa, sandsynligvis i ønsket om at undgå, som det hedder, "massecelebreringen af [hans] arbejde" (s. 72). Jeg tillader mig at anmelde hans bidrag alligevel – ikke mindst fordi jeg faktisk synes, det er spændende. Udgangspunktet er her, i strikt modsætning

til Bolt, en celebrering af kunstens uddifferentiering. Kunst beskæftiger sig traditionelt med det ekstrahverdagslige i det hverdagslige; den undersøger allerede i sine tidligste episke skikkelser livets sanselige momenter – mad, krig og (senere) kærlighed – og peger dermed tilbage på fælles æstetiske (i bredeste forstand) erfaringer. Den abstrakte ekspressionisme og den selvoptagne kunst, mener Juhl, forråder ikke denne artikulerende funktion, men er tværtimod blot det "reneste" og mest desinteresserede udtryk for denne fejring af "artens" sanselighed. Kunsten taler stadig de centrale fælleserfaringer. Og bedre endnu: den æstetiske tilværelse gør en ny fællesskabsform mulig: Et utvungent schillersk fællesskab.

Her kommer imidlertid en underlig aristokratisk, men også anakronistisk kritisk komponent ind i billedet: Med den moderne "massekommunikation" opstår den fatale fejring af signaturen og celebreringen af den store Kunstner. Det er således "massekommunikationens" skyld, at der kobles til "selvet"; det er den, der binder æstetisk kreativitet til subjektiviteten og skaber ideen om den kunstneriske skabelse som "selvudtryk" eller – værre endnu – som "selvrealisering". Det er på grund af massemedierne, mener Juhl, at kunstneren ikke "går op i" værket, men i sig selv og i modtagerens reaktioner. Derfor tenderer massemedierne, "spektaklet", "skuespilsamfundet", "das Mans" råben og skrigen til at umuliggøre kunsten og det æstetiske fællesskab – eller i hvert fald begrænse det til en snæver kreds af (avancerede) kunstnere, kritikere og filosoffer, der forstår en kunst der, som Adorno ville sige, må immunisere sig over for vareformens og populismens nivellerende former.

Her bør man naturligvis genkalde sig Erikssons kritik af den globaliserede og selvtilfredse kulturelle elite. Men man bør heller ikke gøre det for nemt for sig selv: Skyldes Erikssons kritik i virkeligheden, at hun er immun over for det, som Juhl kalder "modtagerens krise"; at hun er hjemfalden til verdens og kommunikationens Sturm und Drang? Det er vel kun

de allermost kyniske sociologer – dem af bourdieusk tilsnit – som virkelig vil reducere det æstetiske fællesskab til et spørgsmål om magt og eksklusion. Her må der formidles både mere subtilt og konkret, end det lykkes både Juhl og Eriksson.

Dernæst når vi frem til mesteren selv. Giorgio Agambens bidrag består af fire korte kapitler fra dennes bog *La comunità che viene* (Det kommende fællesskab) fra 1990 oversat af Mads N. Outzen. Den grundlæggende filosofiske bestræbelse centrerer sig om en ikke-reduktionistisk og ikke-identificerende form for "bestemmelse" af den konkrete enkeltting eller person. Begrebet "singularitet" skal indfange en mere åben eller "potentiel" form for subjektivitet, der undslipper de identificerende former for subjektivering (Foucault). Disse hindrer os, mener Agamben, i at skabe et fællesskab, der ikke, som det nuværende, blot holdes sammen af overgribende og subjektivitetsproducerende kategorier, (Agamben er ikke mindst en arv kritiker af menneskerettighederne). Dertil kommer, at de sociale forbindelser samtidig vulgariseres og nivelleres af massekommunikationen, der således – en skæg pointe! – i realiteten adskiller mennesker, idet det forbinder dem.

Endelig forbindes tanken om "singulariteten" med en stærk kritik af statsbegrebet. Staten, forstår man, kan ikke "tolerere" de hybride singulariteter (s. 110). Hvordan Agamben imidlertid kan få den kinesiske stats blodige reaktion på de helt håndgribelige krav på ytringsfrihed og demokrati, fremført af de kinesiske studerende på Den Himmelske Freds Plads, til at passe ind i denne skematik, forekommer mig både uforståeligt og anmassende.

Marit Grötta tager – tiltrængt – et mere idéhistorisk, konkret og beskrivende udgangspunkt. Grötta's bidrag er et af de mest gennemarbejdede og læseværdige af de indslag i bogen, som beskæftiger sig med Agamben og Nancy. Det repræsenterer også et bevis på, at man kan nå ud over det indforståede og private – uden at blive indhentet af "skuespilsamfundets" stadige "vulgarisering". Ikke desto

mindre illustrerer dette bidrag også, hvor svært det synes at være at få lidt stof ind i det abstrakte univers, som såvel Agamben som Nancy befinder sig i. Med udgangspunkt i Nancys begreb om det "egalitære aristokrati" bevæger Grötta sig fra en beskrivelse af 1700-tallets franske saloners æstetiserede samværsformer til den filosofiske hypostasering af disse, der finder sted hos Schlegelbrødrene og i den tyske Frühromantik. På den ene side sker der her en reifikation af de selskabelige sociale former, som ophæves og lures til filosofiske idealer ("symfilosofi", "ironi" osv.). På den anden side findes hos Schlegel – i det mindste i fragmenter – en række fænomenologiske iagttagelser af den psykologi og de former for socialitet, som ironi, vid og æstetisering afstedkommer. Som allerede antydnet, mangler sociologien i den grad rammende beskrivelser af, hvorledes vid og ironi bruges til at frembringe socialitet. Desværre forsvinder denne empirinære dimension, da Agamben og Nancy igen trækkes ind på scenen. I stedet for at udfolde Agambens interessante tanke om, hvorledes "skuespilsamfundet" også har gjort os mere sensible over for det udvendige og overfladiske, vender vi tilbage til det abstrakte register, til tanken om den essensløse subjektivitet og til det filosofiske projekt for et fremtidigt fællesskab – som altså ikke har noget projekt.

Dernæst følger Jesper Lohmanns lynintroduktion til Nancy og dennes "fællesskabstanke". Her skal man igen holde tungen lige i munden. Det afgørende er måske at forstå, at begrebet "alene" emmer af socialitet. Som allerede Heidegger så, er "alene-væren" netop blot en defekt modus af "sam-væren". I modsætning til, hvad den filosofiske tradition har troet, så er menneskene (eller tingene) aldrig selvberørende; de er aldrig "absolutte substanser". Det samme gælder fællesskabet. Heller ikke dette bør "substanti-veres" (som Hegels ånd eller Heideggers "folk"). Radikalt formuleret: "i fællesskabet er der ingen fælles væren" (s. 154). Snarere er fællesskabet simpelthen det, som må "udelukkes" for at konstituere

substansmetafysikken; en konstant trussel mod det absoluttes eller substantielles begrebslige stabilitet. Af samme årsag er fællesskabet det, som til enhver tid "afværker" – dekonstruerer – den selvberende substans, heraf titlen på Nancy hovedværk *La communauté désœuvrée* (1986). Senere forsøger Nancy åbenbart at tænke fællesskabsbegrebet en anelse mere stofligt – men selvfølgelig, igen, uden at "substantivere" det. Disse overvejelser er stærkt tekniske, og jeg overlader det til læseren at bedømme rimeligheden i Nancys forsøg på at bringe Heideggers begreb om "kastethed" og hans idé om den "ontologiske differens", Aristoteles' praksisbegreb, for slet ikke at tale om Marx' 11. Feuerbachtese sammen.

Jean-Luc Nancys eget indlæg, "Litterær Kommunisme" ("Le communisme littéraire"), stammer fra ovennævnte hovedværk og er – ikke overraskende – oversat af Lohmann. Udgangspunktet er også her, at det substantielle indhold af eller i "værket" skal "afværkes". Dette går dog let: Eftersom den gode kunst eller litteratur, pr. post-strukturalistisk definition er "selv-afværkende", "ironisk" eller "autodekonstruktiv", åben og destabiliserende, muliggør den et nyt og ikke-identificerende form for fællesskab. Denne tanke kobles nu med Marx' utopi om den "naturgroede" arbejdsdeling, som, ifølge Nancy, "artikulerer singulariteterne [individene] blandt sig selv", til forskel fra den kapitalistiske arbejdsdeling, der netop hviler på generaliserende og nivellerende praktikker. Den "naturgroede" form for social integration skal beskyttes mod enhver funktionalistisk underordning under en autonom helhed: "fællesskabet må ikke "sættes i værk". Der skal ikke "organiseres", men "artikuleres" indefra.

Man må respektere Nancys konsekvens i forsøget på at undgå begrebslig lukkethed, ligesom man også fascineres af hans figurative eller rumlige måde at tænke begreber på. Her er spændende filosofiske tanker og figurer, som går langt ud over det traditionelle sociologiske fællesskabsbegreb uden dog helt at tabe

dette af syne – og, forekommer det mig i øvrigt, har klare affiniteter til en latoursk netværksmetafysik. Ikke desto mindre forbliver teksten distanceret og vel også sociologisk naiv. Nancy tror stadig på idéen – med en luhmannsk parafrase – om samfundet som et stort interaktions-system. Han søger tilflugt i en utopi, man skal helt tilbage til den tidlige kritiske teori for at genfinde intakt: Et ideal om et samfund uden funktionelle strukturer, et samfund, hvor helheden direkte afspejler delene og ikke har sit eget liv. Her foregår det så i æstetiseret form. Det forekommer mig, igen, at der i sidste ende alligevel er mere Schiller end Marx i Nancy.

Bogen slutter med et indlæg af bogens anden redaktør Jacob Lund. Det gælder Holocaust og om at få afklaret hvad et sådant "vidnesbyrd" om "fællesskabets opløsning" egentlig betyder. Lund følger i første omgang Agamben, som insisterer på, at vidnesbyrdet om opløsningen må være et vidnesbyrd om en (fuldstændig) forvisning fra sproget. I sidste ende fører en sådan tanke imidlertid ud i den konsekvens, at det kun er de døde, der er autentiske vidner, hvilket, som Lund påpeger, må siges at være absurd. Ikke desto mindre fastholder Lund et paradoksalt udgangspunkt: Ved at se selve lejrtilværelsen som en total udelukkelse fra sprog og socialitet – og overse fangernes eget fællesskab – konstrueres begrebet om vidnesbyrdet paradoksalt: Det skal artikuleres et (umuligt) ønske om at kommunikere eksklusionen fra fællesskabet i fællesskabet.

Herfra når Lund så, af ikke helt gennemskuelige veje, frem til en række overvejelser om sprogets betydning for konstruktionen af den menneskelige subjektivitet og socialitet. Som Lund bemærker, "implicerer al sprogbrug forestillingen om et menneskeligt fællesskab" (s. 227) – man kommer ufrivilligt til at tænke på Habermas begreb om forståelse. Dette er selvsagt ikke Lunds intention. Snarere er ideen om transcendentale forudsætninger for sprogbrug her uløseligt indskrevet i en dekonstruktiv sprogforståelse. Som hos Richard Rorty drejer det sig om

at erfare kontingensen under vore fælles begrebslige konstruktioner af "det menneskelige". Dette er netop, hvad en vellykket dekonstruktion – i negative glimt – kan afstedkomme. Vi står tilbage med et paradoksalt og "post-dekonstruktivt" begreb om det fællesmenneskelige: Mennesket er, hedder det, "det ikke-destruerbare, som kan destrueres uendeligt" (s. 231). Denne sætning kan passende afslutte gennemgangen af de forskellige bidrag. Den antyder, hvor alvorligt den kritiske fordring tages ikke mindst i det snævre fællesskab omkring Agamben og Nancy.

Fællesskabsfølelser er en både politisk og kritisk bog; nogle steder med konkret reference til den hjemlige andedam, andre steder mere generel og teoretisk i sine kritiske analyser; nogle steder personlig og indtrængende og atter andre steder kendetegnet af en, forekommer det mig, falsk radikalitet: Som om vi står over for valget mellem at leve i et fællesskab, alene holdt sammen af nytterationalitet og forløjet massekommunikation og at gå i skoven midt om natten for at udføre unævnelige ritualer med George Bataille eller Mikkel Bolt. Demokrati hører ikke, som Bataille mente i trediverne, til i samme sætning som Fascisme. Specielt de Agamben-inspirerede indlæg er, lidt klodset formulert, over-kritiske. Det står slemt til. Rigtig slemt.

Denne politisering af det sociale og af fællesskabsbegrebet findes imidlertid også i de mere konventionelle sociologiske analyser. Jeg tænker her på Kaare Niensens indlæg om Habermas. Allerede brugen af begrebet "civilsamfund" indikerer for mig at se en politisering af livsverden: Udgør den politisk engagerede "bevægelse" virkelig det eneste alternativ til markedet og bureaukratiet, når det gælder om at anvise individet "en plads i socialiteten" i en posttraditionel verden. Og er æstetiske fællesskaber virkelig kun mulige som "virtuelle"; som "iscenesatte" af den kommercielle kulturindustri i en "konsumentversion" (s. 50). Her mangler simpelthen noget! Måske, faktisk en lille dråbe Carsten Juhl?

Det forekommer mig således, at samtli-

ge bidragsydere er eksponenter for, hvad man kunne kalde et "kognitivistisk" eller "kulturalistisk" blik på fællesskabet. Bogen hedder "Fællesskabsfølelser", men "Fællesskabstanker" havde været en mere dækkende titel. Alle bidragene ser eksistensen af kulturelle fortolkningsrammer, af kommunikationer, sprog og begrebslige identiteter som forudsætningen for fællesskab. Men er denne forståelse så selvfølgelig? Kan det, man samles om, virkeligt anskues løsrevet og apriori i forhold til det sociale fællesskab, der puster indhold ind i det, der varmer sig ved det? Har vi ikke her at gøre med en form for essenstænkning på det sociale område – der lader hånt om en række mere undefinerbare og svært gennemskuelige sociale impulser og energier, der virker tilbage på det kognitive eller kulturelle element. En sådan tanke ville faktisk "destabilisere" den ortodoksi, der holder hele bogen sammen. Den ville repræsentere en virkelig "afværkning" af fællesskabet, ikke som en dekonstruktion i abstrakte termer, men som en konkret refleksion af de sociale dynamikker, der animerer skriften, der koloniserer det kognitive, presser betydning og vigtighed ind i det fælles anliggende og som skaber fælles identifikationer og fascinationer. Lad mig give, et enkelt eksempel på, hvad jeg mener før jeg slutter af:

I det hemmelige ekstatiske fællesskab er det håbet, at drømmen om en total altdestruerende revolution kan blive holdt i live i al hemmelighed uden for enhver kontakt til såvel den politiske som den kunstneriske institution. Acéphale skal være dette hovedløse fællesskab, et fællesskab uden fædreland, konge og gud (sic). Her affirmeres verden i al dens voldsomhed og destruktivitet hinsides enhver plan om, hvad fremtiden vil bringe. Medlemmerne står blottede foran hinanden, afskrællede, nøgne og tomme. De afviser den moderne verdens utilitaristiske krav, mens de griner idiotisk (s. 35).

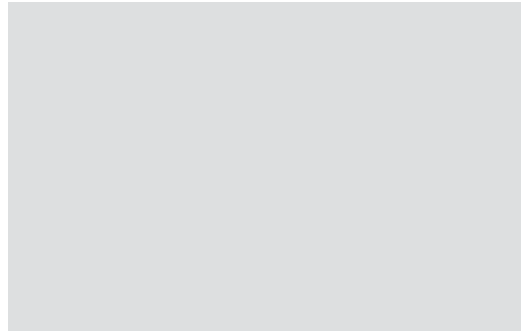
Skriger denne passus ikke af socialitet? Af ønsket om at blive hørt? Skriver Bolt ikke her til den læser, som deler det heroiske sus med ham? Som lader sig fascinere af den på en gang højstemt og lakoniske stemning og føler sig tiltalt med et sug af autenticitet og klarhed? Og hvorfor kommer de kræfter, som lyser begreber som "det nøgne" og "det tomme" op og bibringer dem en umærkelig attraktion i denne post-strukturalistiske diskurs? Man behøver således, hverken tage ud i en mørk skov, at grine idiotisk sammen med andre eller være nøgne sammen for at føle den energi, der er i den fælles rite. Om end det er sjældent, at disse energier er så synlige, at de, som her, afsætter sig klare spor i fænomenverdenen, så er sådanne eksempler netop beviset på det sociale uindskrænkede eksistens i situationer, hvor vi tror at skabe i enrum.

Sociologien mangler i den grad en forståelse for dette umiddelbare og allestedsnærværende fællesskab – for slet ikke at tale om den skjulte indflydelse på det kognitive og kulturelle niveau, som dette fællesskab bevirker. Man kunne have håbet, at *Fællesskabsfølelser*, netop på grund af distancen til den sociologiske diskurs, kunne have tematiseret disse energier – dette sker ikke. I et sådant perspektiv forbliver forståelsen af det sociale ensidig og konventionel.

Jeg har været lidt hård! Der er ingen tvivl om, at man kan lære meget af at læse Agamben og Nancy. Der bliver tænkt både dybt og nyt hos begge. Og alligevel kan jeg ikke lade være med at undre mig: Er Habermas virkelig så passé, at eksempelvis en idehistorisk undersøgelse af den spirende borgerlige offentlighed, såsom Marit Grøttas, ikke behøver inddrage Habermas' kendte studie, om ikke andet så som en kritisk modpol eller et sted at hente empiriske materiale? På den anden side: End ikke de forbundsfæller, man kunne have fundet i den sociologiske diskurs – her tænker jeg ikke mindst på Michel Maffesoli – har man opsøgt. Det kunne ellers være interessant at se, hvad de to filosoffer kunne få ud af Maffesolis begreb om socialitet, hans idé

om "åbne" og flygtige fællesskaber, for slet ikke at tale hans kritik af utilitarisme og nyttetænkning i alle dens forskellige ikklædninger. Her ville en smule frugtbar "symfilosofi" have været på sin plads – på begge sider af det institutionelle hegn.

Bjørn Schiermer Andersen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Bruno Latour: The Making of Law: An Ethnography of the Conseil D'État.

Cambridge: Polity 2010 (297 sider)

Som læser er man i det mindste advaret på forhånd: i forordet til denne engelske udgave af et antropologisk studie, som udkom på fransk i 2002, skriver Bruno Latour direkte, at bogen vil være vanskelig at læse – af grunde, som han imidlertid er såre uskyldig i forhold til! Ikke alene handler bogen om lovgivning, i sig selv en esoterisk, teknisk og formalistisk praksis, der må trække store vekslers på enhver læsers tålmodighed. Den handler tilmed om noget så eksotisk som fransk administrativ lovgivning, nærmere bestemt Statsrådet (Conseil D'État), den administrative højesteret i Frankrig, og – forstår man efterhånden – et besynderligt bæst af en institution, vokset frem og konsolideret over 200 år i tæt samklang med den franske stats skiftende ansigter. På denne baggrund, og i lyset af Latours velkendte hang til nære etnografiske beskrivelser, bør det næppe undre, at man som sociologisk læser undervejs kan føle sig konfronteret med selv samme detal-

jefiksering, som hører til lovens primære særkender. Sjældent, om overhovedet nogensinde, er den pertentlige og møjsommelige funktionsmåde af én af lovens centrale fabrikationssteder blevet underkastet så grundig observation som i denne bog.

Bogen er derfor værd at læse alene for den fascinationskraft, der knytter sig til nærkontakten med en esoterisk og elitær subkultur: med vanlig retorisk elegance gelejder Latour os rundt i Statsrådets mange forgreninger, hvor intet undslipper hans etnografiske blik. Vi hører om alt fra arkitektur til ikonografi, rekrutterings- og autoritetsstrukturer, sagsmappernes lange rejse gennem tid, samt ikke mindst det tørre vid og den professionelle ekvilibrisme, hvormed et interessant juridisk problem tilslibes ud fra sagsøgers ofte tågede hverdagsprog i dommernes kollektive talehandlinger. For videnskabsantropologen Latour, der har tilbragt store dele af sin karriere med at observere arbejdsgangene i et naturvidenskabeligt laboratorium, kommer det øjensynligt som en overraskelse, at produktionen af lov er et betydeligt vanskeligere domæne at beskrive end produktionen af videnskabelige fakta! Som udenforstående kan Latour ikke gøre stort andet end omhyggeligt at iagttage, hvordan dommerne på kompetent vis formår at konstruere den distance, objektivitet og retfærdighed, som vi værdsætter loven for. Det er Garfinkels gode gamle pointe, af Latour omsat til fransk (metodisk) lov: aktørerne ved bedst selv, hvori deres sofistikerede etnometoder består; sociologens opgave er at lære fra aktørerne, så han eller hun bliver i stand til at give en "unik adækvat" redegørelse for deres praksis.

Hvorvidt *The Making of Law* er en unik adækvat, sociologisk-antropologisk redegørelse for juridisk praksis kan selvsagt diskuteres; og svaret vil formentlig afhænge en del af perspektivet. Ved første øjekast virker det oplagt at indskrive bogen i en retssociologisk kontekst, hvor fokus ligger på forståelsen af lov som et socialt fænomen, der påvirkes af samfundets øvrige normer og strukturer. Gør man dette,

bliver bogen her dog en slem overraskelse – og formentlig en stor skuffelse! Her er således ingen forsøg på at "se loven i en større social sammenhæng", hvad enten denne forstås som samfundets kollektive normer og værdier (à la Durkheim), den demokratiske retsstats legitimitet (à la Habermas) eller den bureaukratiske elites magtkampe og symbolske vold (à la Bourdieu). Tværtimod er det Latours eksplicite teoretiske ærinde at gøre fundamentalt op med allehånde former for "socialdeterminisme"; og hele bogen kan her læses som illustration af det polemiske udfald mod eksisterende sociologisk teori, som Latour har foretaget gennem de seneste 20 år under overskriften "aktør-netværksteori" (ANT).

Det måske mest centrale mantra i denne teoriretning lyder, at "samfundet forklarer intet, det skal selv forklares". I den konkrete kontekst er det selvsagt Latours gennemgående pointe, at lovgivning er én af de helt centrale måder – tillige med videnskaben, i øvrigt – hvorpå (såkaldt!) moderne europæiske samfund som det franske produceres, holdes sammen, bibringes stabilitet og autoriserer moralske opfattelser af det objektive, det legitime og det retfærdige. Uden lov, hævder Latour ligefrem (s. 277), ville vi end ikke være mennesker, for vi ville miste evnen til at spore historikken og virkningerne af vores handlinger. Dette er ikke en bog der "kritiserer" og "afslører"; om noget er det en hyldest til lovens grå og undseelige arbejde med at producere det sociale livs bindinger på helt specifikke og uundværlige måder.

Latours genfortolkning af (rets)sociologisk teori er vidtrækkende, provokerende og inspirerende. Men dette er ikke først og fremmest en teoretisk afhandling; dertil interesserer Latour sig alt for meget for lovens empiriske, sociale, og normative specificitet. Af samme grund bliver bogen her også mere interessant, hvis man samtidig indlæser den i en velafgrænset intellektuel kontekst, nemlig som illustration af den igangværende overgang fra "den første" til "den anden" Latour. Hvis den første Latour forbindes med et efterhån-

den standardiseret vokabular til beskrivelsen af tekno-videnskabelige netværk (ANT), så løfter bogen her for første gang sløret for en anden Latour, der er i fuld gang med den ambitiøse udarbejdelse af en ny komparativ antropologi om "de moderne". Mere specifikt interesserer Latour sig for den mangfoldighed af eksistens- og udsigelsesregimer, hvormed de moderne producerer sandhed, vished og overbevisning: videnskab og teknologi, naturligvis, men også religion, politik, kunst – og nu altså lovgivning. Det kan lyde som en variant af sociologisk differentieringsteori (og er det måske også); men med den afgørende forskel (og komparative fordel!), at Latour ikke indlæser nogen underliggende teoretisk logik bag disse forskellige regimer (à la Luhmanns subsystemer eller Bourdieus felter). Latours eksistens- og udsigelsesregimer må i radikal forstand forstås på egne præmisser; og først gradvist kan vi rekonstruere relationerne imellem dem.

Den mest eksemplariske illustration af dette forskningsprogram findes i bogens femte kapitel, hvor Latour foretager en sammenligning mellem Statsrådets lovproduktion og laboratoriets fakta-produktion – som to af den moderne verdens mest autoritative måder at konstruere sociale ordener. Latour hæfter sig dels ved disse praksissers fælles (mytiske) oprindelse i den religiøse eksegese, dels ved den åbenlyse forskel, at videnskab beskæftiger sig med en materielt heterogen verden af objekter, mens lovgivning producerer homogenitet gennem en række papir-bårne mekanismer. Med en fyndig spidsformulering konkluderer Latour (s. 237), at:

forskere taler uartikuleret om præcise objekter, jurister taler i præcise termer om vage objekter.

Undervejs får Latour fremhævet en række særkender ved lovens udsigelsesregime, hvoraf nogle er ganske overraskende og tankevækkende (i hvert fald for en udenforstående). For eksempel konstaterer han, at empiriske fakta aldrig er sær-

lig centrale for produktionen af lov, som derimod handler om soliditeten af de forbindelser, der kan skabes til eksisterende retsregler og "forpligtelses-kæder" ved gradvist at abstrahere fra det empiriske. Endvidere undlader Latour ikke at påpege det paradoks, at mens forskere i reglen er passioneret optaget af deres genstande, så hører objektivitet til lovens domæne, hvor den produceres gennem møjsommelige procedurer for sproglig formalisme, kollektiv tøven og konstant genovervejelse.

Til opsummering kan siges, at nok er denne bog til tider lidt en prøvelse for læseren, med sine lange passager af snørklet fransk administrativ lovgivning og tørre juridiske ræsonnementer. Men indsatsen er ikke desto mindre det hele værd, for ikke alene får man et ganske unikt og grundigt kendskab til en central og esoterisk subkultur, man får tilmed omridset af en ny sociologisk-antropologisk teori-ansats, hvis erklærede ambition består i intet mindre end en radikal genbeskrivelse af vores blot tilsyneladende velkendte moderne verden. Kun tiden vil vise, om "den anden" Latours intervention i sociologisk differentieringsteori på praksisteoretiske præmisser kommer til at bære frugt. Foreløbig er det nok værd at holde sine sociologiske øjne og ører åbne; og med *The Making of Law* løfter Latour på interessant vis en del af sløret for, hvad vi kan forvente mere af fra den kant i den nærmeste fremtid.

Anders Blok
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Jesper Due og Jørgen Steen Madsen: Forligsmagere og forumshoppere.

København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2009 (404 sider)

Bogen omhandler overenskomstindgåelsen i den offentlige sektor i 2008 og indeholder efter introduktionsafsnittet yderligere 9 kapitler inddelt i 4 dele om hhv. optakt, strategier, konflikten og perspektiverne for overenskomstindgåelserne. Videre indeholder bogen et appendix med en oversigt over det offentlige aftalesystem og en kronologisk gennemgang af overenskomstindgåelsen. Som i de seneste 15-20 års udgivelser af forfatterne er hovedindholdet i bogen en omfattende samling af beskrivelser af hændelsesforløbet, og som de skriver, er deres væsentlige fokus på den såkaldte "danske model", som i forfatternes optik er baseret på reguleringen af arbejdsmarkedet gennem kollektive aftaler suppleret med lovgivning. Ud fra det særlige hændelsesforløb ved overenskomstindgåelsen i 2008 stiller de således to undersøgelsesspørgsmål, som de vil udgå fra, nemlig for det første om et overenskomstforløb præget af politisk indblanding og organisationer, der taktisk udnytter dette, et udtryk for, at de sædvanlige spilleregler i aftalesystemet er blevet brudt? Og for det andet om det betyder en udvikling, der afgørende vil ændre den danske aftalemodel og herunder dens bærende princip: parternes selvregulering?

Der er således i analysen ikke nogen nye perspektiver. Det er de sædvanlige dogmer, der gås ud fra og konkluderes om – dogmer som forfatterne har forsvaret i en menneskealder, og som efterhånden må virke rituelle på mange læsere. Der er heller ikke nogen nyskabelser i det begrebsmæssige og teoretiske udgangspunkt, som anvendes i analysen. Introduktionskapitlet har ganske vist et underafsnit, der hedder teoretisk analyseafsnit, men her præsenteres blot deres undersøgelsesspørgsmål. Dette afspejles i høj grad i deres afsluttende del om perspektiverne for denne overenskomst-

indgåelse, som hermed bliver meget lidt nyskabende, men blot nogle overvejelser over aftalemodellens overlevelsesevne.

Det værdifulde i bogen er dermed ikke forfatterne analyser, men den omfattende samling af informationer om overenskomstindgåelsen, som bogen indeholder. I lighed med Due & Madsens tidligere udgivelser indeholder også *Forligsmagere og forumshoppere* en imponerende empirisk dokumentation, som er meget værdifuld for historieskrivningen om udviklingen på arbejdsmarkedet. Mig bekendt er disse to forfattere de eneste her i landet, der systematisk indsamler og bearbejder empiri fra disse processer, og deres mangeårige virke afspejles da også som et omfattende kendskab til hændelsesforløb og detaljerede beretninger.

Som nogen måske kan huske var overenskomstindgåelsen på det offentlige område i 2008 stærkt præget af hele velfærdsdebatten og regeringens såkaldte kvalitetsreform, hvor oppositionen og Dansk Folkeparti i forbindelse med demonstrationerne og protesterne blandt offentligt ansatte i 2007 støttede krav om markante lønstigninger til offentligt ansatte, fordi den private sektor i 2007 havde fået de højeste lønstigninger "i mands minde" og offentligt ansatte derfor så ud til at sakke yderligere bagud. Forhandlingerne på det statslige område resulterede relativt hurtigt i et forlig, der blev regnet ud til 12,8% over tre år, men fagforeningerne ville ikke acceptere dette niveau på det kommunale område, så det varede lidt længere med at finde et forlig her. Specielt trak det ud med BUPL, FOA og Sundhedskartellet, hvor der udbrød konflikt og overenskomsten først blev vedtaget lige før sommerferien.

Forfatterne fortæller levende om dette dramatiske forløb. I det afsluttende kapitel diskuterer de derefter konsekvenserne for aftalemodellen. Deres udgangspunkt er, at hvis de "frie" forhandlinger mellem parterne i for høj grad antastes af staten, er aftalemodellens eksistens truet, så diskussionen om denne trussel foreligger handler efter forfatterne mening i høj grad om, i hvilket omfang politikerne

blander sig. Selv om forfatterne fremhæver, at aftaleindgåelsen i den private sektor er markedsbestemt og i den offentlige sektor er politisk – hvor regeringen (Finansministeren) både er arbejdsgiver og ansvarlig for den offentlige økonomi – og politikerne derfor per se blander sig i overenskomsterne, bliver de acceptable grænser for denne indblanding diskuteret.

Konklusionen på deres diskussion er, at aftalemodellens spilleregler blev brudt, men også at:

Aftalemodellen næppe er truet. Parterne vil formentlig være i stand til at justere kursen, så systemet kan håndtere den vanskelige balance mellem selvregulering og den overordnede politiske indflydelse (p. 352).

Værdien af bogen ligger således ikke i disse begrænsede analyser, men derimod i dens informative karakter, hvor en række hændelser trækkes frem. Det er vigtigt for arbejdsmarkedsforskningen, at dette arbejde med at beskrive et hændelsesforløb bliver foretaget. Når dette er sagt, er det vel også bogens begrænsning. Hele fremstillingen er præget af forfatternes forsvar for aftalemodellen. Det kunne have været livgivende med et lidt mere kritisk paradigme at holde hændelserne op mod.

Hvis ikke det blot er forfatternes hensigt at besyngne fortræffelighederne ved aftalemodellen og agere som ideologiske udbredere af systemets og magthavernes mytologi, kunne det måske være relevant at diskutere om man i det hele taget kan kalde fastsættelsen af løn- og arbejdsforhold i den offentlige sektor som et resultat af en aftale mellem parterne. Formelt er det jo korrekt: der foreligger en aftale. Men ville resultatet ikke stort set være det samme, hvis arbejdsbetingelserne blev fastsat af regeringen, eventuelt rådgivet af en permanent kommission? Er fagforeningerne ikke nyttige idioter i hele dette spil, og er deres væsentligste rolle ikke at udføre nogle rituelle handlinger, der har

den funktion at en regering undgår at få ansvaret pålagt sig? Det er jo en udbredt praksis, at regeringen løber fra sit ansvar: kommunerne bliver pålagt ansvaret for den forringede sociale service, og markedet får skylden for den økonomiske krise. På samme vis bliver det fagforeningerne, der angiveligt står med ansvaret for løn- og arbejdsforholdene i den offentlige sektor. Set i dette perspektiv har overenskomstindgåelsen i den offentlige sektor store lighedspunkter med Pontius Pilatus' vasken hænder, og fagforeningerne får som en vigtig opgave at holde ro på bagsmækken på det offentlige arbejdsmarked.

Et andet analysetema, som kun berøres i forbifarten, er det som det egentlig drejer sig om, nemlig resultatet. Redegørelsen for de grundlæggende lønrelationer mellem de respektive grupper og påpegningen af, at overenskomstindgåelsen i høj grad handler om en fordeling af en pulje mellem disse grupper er udmærket beskrevet i bogen, men kunne man ikke i forlængelse heraf diskutere, hvorfor offentligt ansatte partout skal behandles ringere end arbejdere i private virksomheder etc.? Skal ansatte, der håndterer sociale problemer, absolut have dårligere løn og arbejdsvilkår end folk, der fremstiller dingener og himstregimser? Ud over at konstatere, at det tilsyneladende kunne betale sig at konflikte, ville det måske være på sin plads at diskutere om hjemmehjælperne og sygeplejerskerne nu har fået, hvad der tilkommer dem.

Der er masser af andre temaer, der kunne være relevante, men forfatterne vælger at lade være og fokusere på aftalemodellens ve og vel. Og hvad kan vi egentlig bruge det til at de erklærer, at de sidste ord må "være optimistiske på aftalemodellens vegne"? (p. 353) Ja, jeg ved det ikke.

Jens Lind

Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation

Aalborg Universitet

**Michael Hviid Jacobsen,
Kasper Lippert-Rasmussen,
Peter Nedergaard (red.):
Videnskabsteori i stats-
kundskab, sociologi og
forvaltning.**

København: Hans Reitzels Forlag 2010 (445 sider)

I de senere år har vi set et opsving i interessen for fagrelateret videnskabsteori, bla. udtrykt ved udgivelse af flere nye introduktionsbøger. Det sker som en reaktion på en vis stagnation i faget i 1980'erne og op i 90'erne i kølvandet på postmodernismens fornuftskritik og relativisme. Men også tilskyndet af den udbygning af indførende kurser i videnskabsteori, der fulgte med det generelle krav om undervisning i videnskabsteori, som blev indført i bachelorbekendtgørelser fra slutningen af 1990'erne.

Nu er der kommet en ny og i hovedsagen solid indføringsbog, specielt rettet mod statskundskab, sociologi og beslægtede fag. Den er redigeret af sociologen Michael Hviid Jacobsen, filosofen Kasper Lippert-Rasmussen og politologen mv. Peter Nedergaard, og de 14 kapitler er skrevet af de tre redaktører plus otte andre forfattere, alle med tilknytning til statskundskab (de fleste), sociologi eller filosofi.

Først selve emneudvælgelsen: Her vil jeg konstatere, at alle kapitler – med enkelte forbehold – har høj relevans, og at de fleste centrale temaer er dækket. Bogen er bygget op med et indledningskapitel efterfulgt af tre dele: Del 1: Hypotesetest, Del 2: Videnskabsteoretiske tilgange (dvs. hovedretninger i videnskabsteori) og Del 3: Videnskabsteoretiske temaer, nemlig forklaringstyper, rationalitet, sandhed og relativisme, metodologisk kollektivismen mv. samt værdier i videnskab. Kapiteloverskrifterne er ikke langt fra at gengive hovedparten af den læseplan, jeg selv anvender, og dette afspejler, at der tilsyneladende er udkrystalliseret en nogenlunde fælles opfattelse af fagets afgrænsning og indhold, i hvert fald i so-

ciologi og statskundskab, hvilket uden tvivl er godt for faget. Jeg kan kun få øje på et par huller – ikke alvorlige, men alligevel; jeg vil vende tilbage til disse som afslutning.

Introduktionskapitlet er skrevet af de tre redaktører i fællesskab og giver en præsentation og afgrænsning af emnet sammen med vigtige grundsondringer mellem forskellige former for studier af og teoretisering over videnskab: normativ vs. deskriptiv og empirisk vs. filosofisk. Desuden diskuteres forholdet til generel videnskabsteori, epistemologi og ontologi.

Et ensomt placeret kapitel i del 1 er skrevet af Lotte Bøgh Andersen og Merete Watt Boolsen: "Hypotesetest". Her kommer et af mine relevans-forbehold ind. Begrundelsen siges at være, at "hypotesetest er omdrejningspunktet i centrale dele af samfundsvidenskaben", således at det "må være på plads" før vi kommer til "videnskabsteoriens abstrakte dele" (side 20). Vi oplyses så om, hvad hypoteser er, om induktion og deduktion, kriterier for valg af hypoteser, om fremgangsmåder til gennemførelse af hypotesetest med forskellige datatyper og om, hvordan hypotesetest indgår i hele forskningsprocessen. Alt sammen nyttig viden, fremstillet overskueligt og pædagogisk. Men to problemer springer i øjnene. Det første er det mest alvorlige: fremstillingen beslutter frejdigt forud på flere kontroversielle videnskabsteoretiske grundlagsproblemer, fx om sandhed, sondringer mellem teori og data, mellem virkelighed og repræsentation af virkelighed mv. Hvorfor skal man så egentlig læse resten af bogen, hvor disse temaer fremtræder som alt andet end uproblematisk? Det andet problem er, at det forekommer arbitrært specielt at fremhæve hypotesetest som det mest centrale, sammenlignet med andre led i erkendelsesprocesser.

Del 2 følger, hvad man vel godt kan kalde den slagne vej fra positivisme til Popper, Kuhn, hermeneutik og frem til kritisk teori. Dernæst kommer kapitler om Strukturalisme og Poststrukturalisme og om Socialkonstruktivismen.

En kvalitet ved positivismekapitlet (Merete Watt Boolsen og Michael Hviid Jacobsen) i sociologisk sammenhæng er, at rødderne hos Comte trækkes særligt frem og dermed også positivisme som et bredere filosofisk system, end hvis man starter med den mere asketiske, skeptici-stiske streng i empirismen. Også indkoblingen af metodologiske udmøntninger af positivisme (undersøgellesdesign mv.) øger relevansen. Det giver yderligere læserappel, at der markeres kanter og modsætninger (kapitlet har sine steder karakter af rehabilitering). Til gengæld må man sige, at det underbetoner den interne kritik og opløsning, der foregik i logisk positivisme. Den analytiske filosofi talte den logiske positivismes skarpeste kritikere. Det er eksempelvis slet og ret for galt, at en så central skikkelse som Quine end ikke er nævnt (og dermed heller ikke Duhem-Quine-tesen).

Kristian Vengsgaards gennemgang af kritisk rationalisme lykkes godt, og man noterer med tilfredshed, at de særlige metodologiske principper, der retter sig mod samfundsvidenskab, også er medtaget. Kuhns teori og kritikere er informativt beskrevet af Finn Collin. Storsindet, og kontra Kuhn, erklærer Collin, at selv om ingen samfundsvidenskabelige positioner/traditioner opfylder alle Kuhns kriterier for at være paradigmatisk, kan man godt bruge paradigmebegrebet alligevel. Naturvidenskab opfylder dem nemlig heller ikke. Hmm ...!! Herefter præsenterer Collin rational choice teori som eksempel på, hvad ifølge en således udvandet definition kan opfattes som et paradigme i samfundsvidenskab. Man bemærker, at Collin tilføjer en yderligere paradigmekomponent til Kuhns fire: en normativ komponent. Man kan da kun bifalde denne udbygning, hvis man endelig vil bruge paradigmebegrebet. Det ser jeg imidlertid ikke nogen særlig fordel ved. Hvad der vindes ved at beskrive rational choice teori, eller andre positioner, ved netop de komponenter, Kuhn opstiller, forbliver dunkelt. Det har jo heller ikke dannet skole, nu efter 50 år med Kuhn.

Anders Berg-Sørensen gennemgår i

næste kapitel hermeneutik og fænomenologi. Det sker i letfodet stil og desværre holder resultatet i dette tilfælde ikke mål. Selv de mest grundlæggende og omdiskuterede videnskabsteoretiske problemer i hermeneutik (sandhedsbegreb, objektivitet og intersubjektivitet, historisering, forståelse vs. forklaring mv.) strejfes kun lige. Hovedfigurer omtales (Gadamer, Husserl, Schutz mfl.) uden direkte referencer til deres værker, og der gives for dårlig – eller rent ud: ingen – vejledning ind i litteraturen, hverken primær eller sekundær. Kritikpunkter nævnes kort, men uden angivelse af, hvor de kommer fra, eller hvor man kan læse om dem. Kapitlet vil kort sagt ikke kunne bruges som introduktion til hermeneutik og fænomenologi på universitetsniveau.

Efter denne slapper skærpes kravene til koncentrationsevne brat i Asger Sørensens kapitel om kritisk teori. Det er en ganske komprimeret og indholdsmættet fremstilling, der når igennem de mest centrale figurer, faser, teser og diskussioner i og om kritisk teori fra slutningen af 1920'erne til i dag. Hovedvægten er dog klart på den klassiske udgave hos Horkheimer og Adorno (også Marcuse omtales), i næste række den vending mod et kommunikativt paradigme, der indføres med Habermas (Honneth nævnes kun lige). Kapitlet er vellykket, hvad angår fremstilling af disse positioners styrker og svagheder, men at den klassiske udgave får så stor plads, kan måske undre en smule i betragtning af, at den må siges at have udspillet sin rolle i nutidig samfundsvidenskabelig forskning.

Også Ole Wævers kapitel om strukturalisme og poststrukturalisme er ret krævende læsning. Wæver starter med at konstatere, at strukturalisme og poststrukturalisme egentlig ikke er videnskabsteori, for derpå at drøfte, hvorfor de så alligevel har videnskabsteoretisk relevans uden dog at få tågen til at lette. Som afsæt optegnes så strukturalisme (Saussure mfl.), dernæst redegøres mere uddybet for Foucault, Derrida, Laclau og Mouffe, og der sluttes med tre eksempler på disse angrebsmåder i international po-

litik. Teorierne er beskrevet indefra, med overblik og i en retorisk levende form, og læseren får godt indblik i, hvad disse teorier ved studier af politik indebærer. Fx om begreber og retningslinjer, når man skal bruge tekstlæsning og diskursanalyse. Men desværre synes jeg ikke, det lykkes at få skrevet poststrukturalisme ind i en videnskabsteoretisk kontekst, som jo er det, man har brug for i faget videnskabsteori. Hvad angår samfundsvidenskabernes grundlæggende epistemologiske og ontologiske spørgsmål, får vi nok en del at vide om, hvad disse forfattere afviser, men for lidt om, hvad de sætter i stedet, og især: hvorfor. Illustrativ er omtalen af skænderiet mellem Derida og Foucault (side 220f). Modsætningen henføres til forskelle i deres "retningslinjer for videnskabelig praksis", men vi hører intet om, hvordan disse retningslinjer kan vurderes. Der anvendes blot tomme plusord som "solidt", "systematisk" og "fagligt funderet" ol. (Det skal siges, at nogle af disse teoretikere behandles i senere kapitler, men her overvejende i kritisk perspektiv).

Den sidste videnskabsteoretiske tilgang er socialkonstruktivismen, og kapitlet er skrevet af Finn Collin. Fremstillingen udmærker sig ved systematisk at differentiere mellem de ret forskelligartede positioner, der omtales under denne betegnelse, og ved at føre sporene tilbage til de historiske rødder i filosofi og samfundsvidenskab. Der sondres således mellem epistemologisk og ontologisk konstruktivismen, og (med hensyn til rødder) mellem bla. fænomenologisk og sprogfilosofisk forankret konstruktivismen. Analogt med poststrukturalisme er socialkonstruktivismen meget andet og mere end videnskabsteori, men det lykkes Collin at fremdrage og holde fokus på de – få men væsentlige – videnskabsteoretiske signifikante aspekter. Foruden Marx og videnssociologi (inkl. Berger og Luckmann) tages Laclau og Mouffe under behandling (også omtalt i kapitel 7) og til sidst Luhmann. Her får vi en kritisk diskussion, der bla. afdækker de problemer i form af selvrefererende selvreference og

regres, som kan dukke op.

Del 3 indledes med et kapitel af Lippert-Rasmussen om forklaringstyper. Fremstillingen følger Jon Elsters efterhånden indarbejdede tredeling i årsagsforklaringer, formålsforklaringer og funktionelle forklaringer, og er klar og velskrevet. Hvis jeg skulle komme med en indvending, kan jeg finde en enkelt: Lippert afviser s. 288 Elsters (oprindeligt Stinchcombes) fjerde krav til funktionelle forklaringer, at de kun gælder latente funktioner (ikke manifesterede). Det skulle han ikke have gjort uden at diskutere Elsters begrundelse specielt for dette krav: hvis aktørerne erkender de gavnlige virkninger af en handleform, åbnes mulighed for kobling til intentionalitet, hvorved en rent funktionel forklaringstype overskrides. Refleksivitet kaldes det vist, og Elster taler om filterforklaringer.

Kapitlet giver også anledning til en mere generel kommentar: det kunne være ønskværdigt i sådan en bog med en diskussion af forklaring som erkendelsesmål, sammenlignet med andre mål. Vi har den klassiske distinktion nomotetisk – idiografisk (glossen savnes i dette kapitel og i emneregister, men optræder i bogens sidste kapitel, dog stavet forkert), men sideløbende med de sidste årtiers drejning mod humaniora finder vi nye skikkelser for erkendelsesmål. Der observeres en tendens i sociologi og beslægtede samfundsvidenskaber til, at forklaring nedprioriteres som det, vi skal opnå. Hermeneutik og fænomenologi kan med god vilje forbindes med formålsforklaringer, men vanskeligere er det med poststrukturalisme, diskursanalyser, samtidsdiagnoser, ANT mv.

Den tredje redaktør, Peter Nedergaard, har selv bidraget med det følgende kapitel, "Rationalitet". Vægten ligger på rationalitetsbegrebets betydning og anvendelse til at forklare individuel og kollektiv handlen, organisationsdannelse mv. inden for økonomisk teori, hos Weber og i nyere rational choice teori. Det fremstilles klart og overskueligt, og jeg er helt enig i rationalitetsbegrebets centrale betydning i samfundsvidenskaberne. Kapitlet

svaghed er imidlertid, at der savnes en tydeliggørelse af de videnskabsteoretiske aspekter og problemer, der knytter sig til begrebet. Det bliver mere en fremstilling af rationel aktørteorier end af videnskabsteori. Hvilken videnskabsteoretisk indsigt, fx Downs medianvælgerteorem skulle tilføre læserne, springer ikke i øjnene.

Lippert-Rasmussen vender veloplagt tilbage i det følgende kapitel, "Sandhed og relativisme". Det er et af de mest fængende kapitler derved, at vi får en kritisk, til tider nærgående, konfrontation mellem forskellige positioner, førende frem til præcise pointer. Nemlig konfrontation mellem en realistisk position, der hævder, at samfundsvidenskab skal søge sande teorier om virkeligheden vs. "post-modernisme" (termen anvendes bredt favnende, inklusive bla. Foucault og Derrida), antirealistisme og relativistiske positioner. Argumenterne mod relativisme, bla. at den ofte er selvundergravende og har svært ved at redegøre for uenigheder, fremstilles kort og tydeligt. Samtidig med denne konfrontation får vi en god og nuanceret gennemgang af nøglebegreber og positioner, herunder absolut og relativ sandhed, fem centrale sandhedsbegreber, relativisme vs. fallibilisme mv.

Under overskriften "Metodologiske perspektiver" skriver medredaktør Michael Hviid Jacobsen om dualismen mellem metodologisk individualisme og holisme (mikro-makro, struktur-aktør), efterfulgt af fremstillinger af positioner, der søger at overskride denne dualisme: relationisme (Simmel, Elias mfl.) og situationisme (Knorr-Cetina mfl.). Kapitlet er overvejende redegørende, meget systematisk og oplysende. Det gælder også den afsluttende diskussion, hvor spørgsmålet om relationen mellem disse metodologiske positioner og ideologi (normative standpunkter) tages op. Der argumenteres – med rette – for at der ikke er nogen logisk nødvendig kobling mellem de to.

Bogens slutter med en samfundsforskningens ever green, fremført af Søren Flinch Midtgaard: "Værdier i viden-

skab". Kapitlet er ret snævert fokuseret på en kronjuvel i dansk statskundskabs arvegods (særligt i Aarhus, hvor Midtgaard selv er ansat): Max Webers værdirelativisme, der fra starten blev kanoniseret af Erik Rasmussen (grundlægger af statskundskab i Aarhus). Den snævre afgrænsning udgrænser en række temaer, der kunne være lige så relevante, men det har i hvert fald en pædagogisk fordel med hensyn til at skabe sammenhæng og gennemføre en klar og nuanceret diskussion. Den munder ud i en åbning for muligheden for faktisk at afskrive værdirelativismen, blot man opretholder et krav om videnskabens autonomi (i forhold til ekstravidenskabelige værdier). Tænk at det skulle komme så vidt.

Som det er fremgået, er der visse ujævnheder og mangler i bogen, og videnskabsteoretisk relevans kan enkelte steder være svag. Det vil forhåbentlig blive rettet op med en kraftigere redigering i næste udgave. Bogen spænder vidt og er tilsvarende fragmenteret. Det er nu en gang tilstanden i øjeblikket, men man kunne dog ønske en stærkere fokusering på de videnskabsteoretiske temaer. Man kan også håbe på en stærkere integration i fremtiden, i det mindste i form af tydeligere sammenligning og konfrontation mellem positioner og emner, der nu fremtræder løsrevne.

Det styrker bogen og videnskabsteori- en, at der er et samarbejde mellem filosoffer og fagvidenskabernes folk. Jeg vil dog mene, at den filosofiske faglighed burde slå stærkere igennem i flere af kapitlerne (hvilke jeg tænker på, skulle fremgå ovenfor). Man kan håbe på en kraftigere redaktion ved næste udgave.

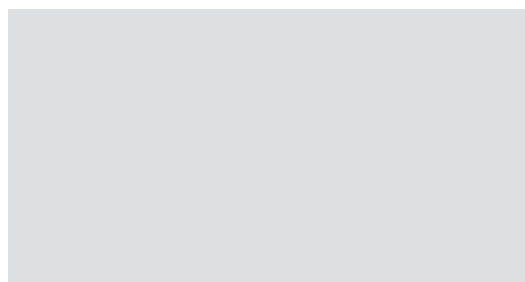
Jeg lovede at slutte af med at pege på huller, som kunne fortjene udfyldning. For det første: det ville være en stor fordel for introduktionsundervisning med en historisk oversigt over grundtemaer og grundpositioner i moderne erkendelsesteori, fra Descartes og frem. For det andet: der savnes en mere udførlig og bredere dækkende diskussion af forholdet mellem samfundsvidenskab og moral og politik. Fagenes historiske kobling til

samfundsmæssig praksis er en væsentlig forudsætning for forståelse og vurdering af dem. Den udbredte mangel på bevidsthed om dette tema bidrager i høj grad til illusioner og ansvarsforflygtigelse i omgangen med samfundsforskning og dens resultater.

Der er således en del ting, der bør forbedres ved næste udgave.

Når jeg anmelder så relativt udførligt skyldes det imidlertid selvsagt, at der er tale om god bog, der imødekommer et væsentligt behov. Alt i alt er det en vellykket bog og den bedste til indførende undervisning på vores fagområder, der findes i øjeblikket. Det gælder også, hvis vi medtager skandinavisk og angloamerikansk litteratur, hvilket dog til dels skal ses på baggrund af den særlige vægtning og afgrænsning, faget har udviklet Danmark. Hermed anbefales bogen.

Heine Andersen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Alain Ehrenberg: Det udmattede selv. Depression og samfund.

København: Informations Forlag 2010 (474 sider). Oversat af Peer F. Bundgaard

Depressionsfænomenet i samtiden

Skyldes den stigning i depressioner, som synes at have fundet sted i store dele af de vestlige samfund over de seneste årtier, en grundlæggende forskydning i vores måde at forstå os selv på? Den franske sociolog Alain Ehrenberg, hvis tankevækkende og provokerende bog *Det udmattede selv* nu

endelig foreligger i dansk oversættelse, peger i den retning. Ifølge Ehrenberg er depressionen mere end en sygdom. Den leverer også det sprog, vi formulerer os i, når samfundets og vores egne krav og forventninger om selvbestemmelse og personlig frihed bliver for overvældende. Depressionsfænomenet og dets udbredelse i de privilegerede vestlige samfund er en del af en indre grammatik, som hjælper os med at formulere udfordringer og trække grænser i et nyt normsæt, hvis idealer om individuel suverænitet vi først er ved at lære at kende. For Ehrenberg er depressionens udbredelse et symptom, ikke nødvendigvis på at presset på den enkelte er blevet større, men på at det har ændret sig, således at de grænser, som før formuleredes i konfliktens termer, nu formuleres i utilstrækkelighedens termer, der strukturerer det samtidige individs psyke. I det freudianske perspektiv på den individuelle psyke, som ifølge Ehrenberg dominerede første halvdel af det 20. århundrede, var individet struktureret af den samme konflikt, som holdt sammen på det sociale. Som den sociale inddeling i klasser betingede samfundets enhed, tjente konflikten mellem natur og kultur til at opretholde spændingen mellem selvets elementer. Det var evnen til – og udfordringen ved – at kontrollere impulser og skyldkomplekser i lyset af sociale krav om tilpasning, der sikrede den vellykkede samfundsborger, men som også kunne føre alvorlige neuroser med sig. Ifølge Ehrenbergs analyse er det denne strukturerende konflikt, som er forsvundet. I vores samtid er individet ikke længere nær af en konflikt, der også fører skyld og angst med sig, men i stedet udfordret af sin egen suverænitet, af sine uanede muligheder for at realisere sig og blive et selv. Det suveræne individ har med andre ord sejret ad helvede til og lever nu i angst for ikke at kunne leve op til sine egne krav om frihed. Det er denne (meget Kierkegaardske) fortvivlelse ved friheden til at vælge sig selv, som ifølge Ehrenberg formuleres i nedtrykthedens, i hæmningens, i udmattelsens – kort sagt – i depressionens sprog.

Depressionen er en funktionspatologi

Sammen med Ehrenbergs tidligere værker, kan *Det udmattede selv* betragtes som et vigtigt bidrag til en antropologi for det moderne individ. Bogen i sig selv er noget af en socialfilosofisk nyklassiker. Ehrenberg demonstrerer en både imponerende og udfordrende spændvidde, og hans erklærede mål er en klarlæggelse og fremhævelse af de indbyrdes modsigende argumenter, der har tegnet billedet af depressionsfænomenet. Den kritiske intention er, som Ehrenberg selv bemærker, dermed mere politisk end videnskabelig. *Det udmattede selv* leverer ikke en afhandling af, hvad depressionssygdommen er. Den viser, hvorledes syndromets vokabular fortæller os noget om den verden vi lever i. Det gør den igennem både en psykiatrihistorisk analyse, der har striden mellem Freud og Janet som midtpunkt, igennem undersøgelser af sygdommens udvikling i populære medier og ved interessante socialfilosofiske refleksioner over dens sammenhæng med samtidens individualisme. Depressionen i dag er i Ehrenbergs optik – ligesom stress kan siges at være det – en funktionspatologi, en måde at trække en personlig grænse på, hinsides hvilken kulturelt bestemte normative krav og fordringer mister deres legitimitet. Den er en reaktion på det i samtiden evigt tilbagevendende spørgsmål om, hvor meget godt er godt nok.

Som Anders Petersen også bemærker det i sin udmærkede introduktion til værket, så er Ehrenberg meget omhyggelig med ikke at forholde sig til, hvorvidt den udvikling, som hans analyse peger på, er af positiv eller negativ karakter. Alligevel er hans bog præget af en stærk understrøm af social indignation. Dette kommer for eksempel til udtryk, når Ehrenberg overvejer faren for, at depressionens allestedsnærværelse og den udvikling, som den anti-depressive medicin har været igennem, kan føre til, at det suveræne individ, for at kunne opretholde sin suverænitet, må finde sig i at være fanget i en slags livslangt medicinsk vedligeholdelsesprogram.

Er depressionen et sprog?

På trods af Ehrenbergs ønske om ikke at fælde dom over sin samtid, så implicerer præsentationen af depressionslidelsen som et sprog en omfangsrig samfundskritik, som det er bogens største svaghed ikke at ville artikulere. Depressionen er i Ehrenbergs øjne en "modesygdom" på linje med hysteriet og neurastenien i slutningen af det 19. århundrede og kan tendentielt betragtes mindre som et individuelt anliggende end som en måde, hvorpå individet formulerer en implicit samfundskritik. Lidelsen er et svar på et uartikuleret problem i tiden, som det er (social)analytikerens privilegium at fremdrage, tyde og eksplicite. I dette problem er "det indre" hovedomdrejningspunkt for en personlig husholdning, som reguleres af den enkeltes evne til at lede sig selv. Depressionsfænomenet præsenteres med andre ord som en del af en fakultativ sfære, hvor trivsel og sundhed kan betragtes som individuelle tildragelser, reguleret af aktive og rationelle valg. Sygdom er i et sådant perspektiv udtryk for en utilstrækkelig individuel handlekraft, forårsaget af ydre og indre pres.

Spørgsmålet er nu om depressionssygdommen kan reduceres til at være en tilstand man flygter ind i, når det hele bliver for meget, og om den skal behandles som en funktionspatologi på linje med stress. De fleste, som har kendt mennesker, der lider af alvorlige depressioner, ville nok stille spørgsmålstegn herved. Her er problemet, at Ehrenberg fokuserer på en gråzone mellem normalitet og patologi, der tillader ham at gøre brug af et klinisk vokabular, som er hentet fra psykiatrien og som får os til at gyse, men som ikke forpligter sig på dens arbejde. I mine øjne er Ehrenbergs påstand om, at psykiaterne ikke aner, hvad de har med at gøre, og at depressionen derfor blot indtager en strategisk position i psykiatrien, ikke blot skinger, den står også i fare for at tage meget syge mennesker til indtægt for en kritik, de ikke abonnerer på. Den deprimerede i *Det udmattede selv* bliver meget let et gidsel i et politisk spil, der handler om klassiske, sociologiske posi-

tioner (f.eks. spændingen mellem system og livsverden), som nok har rækkevidde, men som ikke formår at forklare den invaliderende psykiske smerte, som svært deprimerede mennesker føler.

”Trætheden ved at være sig selv”

Faren for dette understreges af den titel som bogen har fået på dansk. Den oprindelige franske udgave bar titlen *La Fatigue d’être soi* (1998), som vel kan oversættes til noget i retning af ”trætheden ved at være sig selv”. Denne titel indfangede fint Ehrenbergs budskab om det selvidentiske individs følelse af utilstrækkelighed og lagde op til hans diskussioner af de anti-depressive SSRI-præparater som præstationsfremmende og initiativregulerende midler. Den danske titel derimod signalerer, at depressionen er resultatet af et vedvarende og overanstrengende pres på selvet udefra og reducerer i højere grad sygdommen til et fænomen på linje med stress. Baggrunden for denne titelændring er formentlig at finde i Axel Honneths forord, der er overtaget fra den tyske udgave af bogen, som også havde ændret titel til *Das erschöpfte Selbst* (2004). Her bemærker Honneth, der introducerede Ehrenberg til en bredere offentlighed end den franske, at grunden til originaltitlens ændring er dens uoversættelighed. Men titelændringen (som i øvrigt også er foretaget i den engelsksprogede udgave *The Weariness of the Self* (2010) peger også på, at Ehrenbergs vigtige værk allerede har fået en virkningshistorie, der har indflydelse på bogens intention og kritiske perspektiv, og som stadig lader spørgsmålet om, hvorvidt stress og depression kommunikerer om de samme sociale udfordringer, stå åbent hen.

Rasmus Johnsen

Institut for Ledelse, Politik og Filosofi
Copenhagen Business School

Zygmunt Bauman: 44 Letters From a Liquid Modern World.

Cambridge: Polity Press 2010 (188 sider)

De fleste af os er efterhånden bekendte med metaforen om ”den flydende modernitet”, som den polsk-engelske sociolog Zygmunt Bauman lancerede for efterhånden et årti siden i bogen *Liquid Modernity* (senere udgivet på dansk som *Flydende modernitet*), der udkom på tærsklen til det nye årtusinde som et kritisk-samtid-diagnostisk blik på den måde, menneskelivet udspiller sig på i det 21. århundrede. Formålet med denne metafor var at indfange, hvorledes nutidens samfund i stadig stigende grad var præget af forandring, flygtighed, uforudsigelighed og en manglende vilje og evne til at fastholde og kontrollere tingenes tilstand. Samtidig var metaforen tiltænkt at skulle bære vidnesbyrd om, at moderniteten ikke var ovre (som postmodernister populært havde hævdet – for øvrigt en ”lejr”, Bauman selv tidligere havde tilhørt), men at fortidens faste modernitet nu var afløst af en flydende.

I Baumans seneste bog – *44 Letters From a Liquid Modern World* – fastholdes denne metafor om den flydende modernitet, og den eksemplificeres gennem en lang række forskellige breve om alt lige fra internettet, mobiltelefoni, generationsforskelle, uddannelse og ulighed i sundhed, til piger, der med makeup og i påklædning imiterer voksne kvinder, moden, frygten for svineinfluenza, fænomenet Barack Obama, finanskrisen samt depression og sociale patologier. Bogens fireogfyrre breve er oprindeligt skrevet til et italiensk tidsskrift over en periode på små to år som en række nedslag i nogle af de temaer, som Bauman også tidligere har taget op i sit forfatterskab. Bogen rummer netop fireogfyrre breve, fordi Bauman erindrer tallet 44 som navnet på hovedpersonen (”Fireogfyrre”) fra et digt af den polske romantiske poet Adam Mickiewicz og som et symbol, der indvarsler den menneskelige friheds komme. Bre-

vene er således skrevet med henblik på at fremme friheden i den flydende modernitet, der ellers ofte forekommer at være fuld af forhindringer for udfoldelsen af frihed. Grundet såvel form som indhold er bogens målgruppe bredere end mange af Baumans tidligere bøger, der har et mere akademisk sigte. Fordi bogen har et brevformat med korte tekster, der ofte er skrevet meget tilgængeligt, kan denne bog læses af den almindeligt samfundsinteresserede læser. Bauman bemærkede da også engang i et interview, at hans skrivelser var at betragte som flaskepost, som han sendte afsted med håbet om, at nogen ville finde dem og forhåbentlig åbne dem og lade sig inspirere, men at han ikke sigtede mod en bestemt modtagergruppe.

Bogens fireogfyrre breve er alle på hver deres måde interessante at læse, fordi de er velskrevne og prægnante og ikke mindst rammer ned i nogle problematikker, som man – uanset om man er enig i Baumans udlægning eller ej – kender til fra den verden, der i disse år omgiver os. Det er dog særligt brevene om frygtkultur, ondskab, ensomhed og seksualitet, der – af faglig interesse – har optaget mig. Heri beretter Bauman om fremvæksten af et samfund, hvor frygten bliver en stadig mere vigtig kilde til kontrol og utryghed, hvor ondskaben – efter mange års fravær – oplever en genkomst i både politisk retorik, samfundets organisering og menneskers opfattelse af hinanden, hvor vi bliver stadig mere ensomme i vores gennemindividualiserede og forbrugeristiske liv, hvor internettets kolde skærme i stigende grad skal forsøge at erstatte de nære og varme relationer mellem mennesker med et tab af intimitet og ansvar til følge. Baumans pointe er naturligvis, at selvom tingene måske endnu ikke ser så slemme ud, så er vi godt på vej derhen. Hans analytiske strategi er også i denne bog, som i så mange tidligere, netop at defamiliarisere virkeligheden – få den til at fremstå fremmedartet – for derigennem at få os til at forstå den, som den faktisk tager sig ud, bedre (s. 4). Denne ambition lykkes over al forventning.

Det er nok ikke forbigået mange danske sociologers opmærksomhed, at jeg i en årrække har været ganske fascineret og inspireret af Baumans sociologi, fordi den – efter min mening – tilbyder et forfriskende perspektiv på såvel samfundsliv som sociologi, og fordi den på ikonoklastisk vis stiller spørgsmålstegn ved meget af alt det, vi tager for givet. Imidlertid må jeg indrømme, at den kulturelle pessimisme, som Bauman i tiltagende grad synes at gøre sig til talsmand for, hvor alle nye teknologiske opfindelser (mobiltelefoner eller internet), eller andre kulturelle fænomener som mode, underholdning og forbrug, udelukkende anses som kritisable og problematiske. Dermed overses også de potentielt positive aspekter, som sådanne fænomener også kan byde på for mennesker. Det er vel en dårlig vane eller et vartegn for de fleste af de store sociologer gennem de seneste mange år – Habermas, Beck, Bourdieu eller Bauman – at de, jo ældre de bliver, i tiltagende og mere ensidig grad fokuserer på de problematiske forhold som kriser, lurende katastrofer, bekymrende tendenser eller kritiske samfundsforhold. Formentlig er det blot definitionen på kritisk sociologi, når den er bedst. Men det kan også blive en anelse tungsindig og trøstesløs læsning altid at skulle forholde sig til, hvor ufatteligt dårligt alt tilsyneladende er fat i vores samfund. Richard Sennett konstaterede ellers engang om Bauman, at han blev ved med at se på de positive muligheder, der lå og ventede forude for menneskeheden. I denne nyeste bog *44 Letters From a Liquid Modern World* er det dog svært at få øje på lyspunkterne. Men som altid er Baumans bog – og dens karikerede og fortegnede gengivelser af virkeligheden – mest af alt at betragte som et opråb til læseren om at forsøge at forestille sig en verden, der kunne være anderledes, kunne være bedre og så handle derefter, såfremt det er det, mennesker ønsker.

I en bog, jeg redigerede med min kollega Poul Poder for nogle år siden (*Om Bauman – kritiske essays*, 2006) bemærkede Zygmunt Bauman i en slags opsummering af sit virke (i teksten "Pro domo

sua”), at en af de største inspirationskilder til sit livsperspektiv og menneskesyn igennem mange år havde været Albert Camus’ oprører: Mennesket, der siger nej – mennesket, der nægter blindt at følge Loven eller befalinger. Camus skitserede denne på én gang tragisk-absurde og stoiske oprører som enten en Prometheus, der kæmper for andre mod verdens uretfærdighed eller som en Sisyfos, der var fordømt til i al evighed at trille den samme sten op ad bjerget, blot for at se den trille ned igen. Selvom denne kamp for at skabe mening i tilværelsen kan forekomme ensom, så er oprøreren opråb til sin omverden netop: “Jeg gør oprør, derfor eksisterer vi”. Oprøreren er således et sindsbillede på os alle, og det er det sindsbillede, som Bauman leder efter en gestaltning af i den flydende moderne verden. Det brev, der afslutter *44 Letters From a Liquid Modern World*, er derfor netop dedikeret til denne oprører. Som Bauman skriver afslutningsvis:

Camus fortæller os, at oprør, revolte og stræben efter frihed er uundgåelige træk ved den menneskelige eksistens, men at vi må være varsomme med at overvåge deres grænser for at sikre, at disse beundringsværdige bestræbelser ikke ender i tyranni (s. 185).

Denne sætning opsummerer meget rammenende Baumans sociologiske perspektiv gennem snart en menneskealder – ambivalensen, dobbeltheden, uforudsigeligheden og åbenheden ved menneskets væren-i-verden, som fordrer en aktiv indsats og ikke mindst moralsk ansvarlighed.

Michael Hviid Jacobsen
Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og
Organisation
Aalborg Universitet